

РИТОРИЧНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

УДК 373.5.091.64:[316.64:172]

Сергій Косянчук, кандидат педагогічних наук, науковий співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ

РИТОРИЧНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті йдеться про важливість риторичних завдань у змісті сучасного підручника з огляду на потребу формувати у старшокласників ціннісні орієнтації. У процесі здобуття знань це викликатиме позитивну навчальну рефлексію, ефективно формуватиме ціннісні орієнтації. Риторичні вміння як інструмент пізнання старшокласниками дійсності сприятимуть також і саморозвиткові їхніх ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: зміст сучасного підручника, учні старшої школи, ціннісні орієнтації, риторичні завдання.

Літ. 6.

Сергей Косянчук, кандидат педагогических наук, научный сотрудник отдела дидактики
Института педагогики НАПН Украины, г. Киев

РИТОРИЧЕСКИЕ ЗАДАНИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

В статье идет речь о важности риторических заданий в содержании современного учебника, способствующих формированию у старшеклассников ценностных ориентаций. В процессе усвоения знаний решение таких заданий будет вызывать положительную учебную рефлексию и эффективно формировать ценностные ориентации. Риторические умения как инструмент познания старшеклассниками действительности будут содействовать также саморазвитию ценностных ориентаций.

Ключевые слова: содержание современного учебника, ученики старшей школы, ценностные ориентации, риторические задания.

Serhiy Kosyanchuk, Ph.D. (Pedagogy) Researcher of the Didactic Department
Institute of Pedagogy of NAPS of Ukraine, Kyiv

RHETORICAL TASKS AS A CONDITION OF FORMATION VALUE ORIENTATIONS OF HIGH SCHOOL STUDENTS

The author says that the content of modern textbooks in Humanities should have tasks in Rhetoric. The goal is to form the value orientations in high school students. In the learning process it will cause a positive learning reflection, effectively form value orientations.

The implementation of rhetoric assignments in modern textbooks content will form valuable relationships of high school students to the interlocutor. Such relationships will become a need for high school students in the process of solving the tasks on rhetoric. This need has a positive impact on their future life. This will form an integrated personality.

Rhetorical skills are considered by the author as a tool of understanding reality, and the moral sense and moral reflection will provide psychological comfort in communication.

Keywords: the contents of the modern textbook, high school students, value orientations, rhetorical tasks.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство потребує нової духовно-інтелектуальної особистості, яка здатна вільно оперувати вміннями й навичками критичного мислення, обґрунтовувати власні судження, зіставляти, аналізувати й оцінювати здобуту інформацію, уміти переконливо висловлювати свої міркування усно й письмово з дотриманням відповідних вимог, з урахуванням особливостей мовних типів, стилів і жанрів, а також ситуацій спілкування і мовленнєвого етикету. Відтак, організаційні й ціннісні орієнтири у навчанні з розвитком національної школи змінюються, відбувається процес становлення критеріїв нових освітніх стандартів, оновлюється зміст і підходи до визначення й організації структури освіти, акцентується увага на створенні умов задля формування й самореалізації особистості, обґрунтовується необхідність докорінного реформування освіти як такої. Нині визначено шляхи переходу до нової освітньої парадигми, йдеться про інтеграцію у світові структури – і не тільки освітні.

Аналіз останніх досліджень. Спілкування як важливий компонент загальної культури та одна з умов формування ціннісно-сислової сфери особистості є предметом особливої уваги багатьох науковців і педагогів (Р. Арцишевський, О. Березюк, Г. Васьківська, І. Бех, В. Бехтерев, В. Галузинський, А. Гелен, Н. Голуб, О.М. Леонт'єв, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.). Чимало досліджень присвячено вивченню риторики з огляду на логіко-лінгвістичний підхід (О. Волков, Ж. Дюбуа, Ф. Пір, А. Тринот, Т. Маркічева, Н. Михайличенко, С. Ножин). Розвиток філософсько-культурологічного бачення риторики представлено у працях М. Бахтіна, С. Іванової, Ю. Лотмана, А. Михальської, І. Пешкова, Г. Сагач, Я. Чумак, О. Юніної, де акцентується увага на таких фундаментальних поняттях, як «діалог», «спілкування», «взаєморозуміння», «взаємодія», «духовний розвиток особистості».

Більшість дослідників поділяють думку, що риторична діяльність як мисленнєво-мовленнєва спрямовується на створення переконливого й вагомого слова з метою взаємодії з окремою особистістю, невеликою групою, широкою аудиторією і, відповідно, на чинення позитивного впливу. Важливим елементом риторичної діяльності є відповідні вміння. З метою з'ясування дефініції поняття «риторичні вміння» було проаналізовано погляди вчених на сутність і взаємозв'язок понять «знання», «навички», «вміння». Ми дотримуємося поглядів авторів (О.М. Леонт'єв, С. Максименко, П. М'ясоїд, Р. Немов, К. Платонов), які вважають уміння утвореннями вищого порядку, ніж навички, і визначають знання й навички як основу формування вмінь. Особливість оперування вмінням як таким залежить від рівня усвідомлення суб'єктом своїх можливостей управляти (регулювати) цим безперервним процесом, що розгортається за звичних обставин, а також вибудовується (моделюється) за змінених і нестандартних умов. Отже, суб'єкти передачі інформації під час спілкування займають активну позицію, вони усвідомлено ведуть діалог (відбуваються трансакції), обмінюються інформацією, водночас видозмінюють її, доповнюють, уточнюють, активно оперують нею. Тобто, у процесі обміну інформацією між учасниками спілкування відбувається вироблення нової інформації, яка є їхнім спільним надбанням [1; 2; 3; 4 та ін.].

Мета статті полягає в акцентуванні уваги на ролі і значенні риторичних завдань у змісті освіти старшої школи. Ми доводимо, що відповідні завдання є ефективним інструментом формування у старшокласників ціннісних орієнтацій з огляду

на особистісно орієнтований підхід й упровадження інтерактивних технологій навчання.

Основна частина. Оскільки ціннісно-сислова сфера є однією з найважливіших умов розвитку і становлення особистості й визначається, серед іншого, здатністю брати на себе відповідальність, рівнем здійснення контролю за своєю життєдіяльністю, то ключовим показником є наявність особистісного сенсу (осмисленість життя).

Розуміючи під формуванням у старшокласників ціннісних орієнтацій створення педагогічних умов, які ініціюють процеси осмислення, переосмислення гуманістичних цінностей і побудову на їх основі моральної картини діяльності й поведінки учнів, зауважимо: формування ціннісних орієнтацій в учнів старшої школи ефективніше відбувається за допомогою інтерактивних технологій як творчо-розвивальних, що, звісно, сприяє успішній навчальній діяльності. Утім, «немає якихось єдиних для всіх школярів передумов успіхів у навчанні. І саме поняття *успіхи у навчанні* - річ відносна <...> Уміння правильно визначити, на що здатний кожен учень у даний момент, як розвивати його розумові здібності в дальшому, - це надзвичайно важлива складова частина педагогічної мудрості [6, 437]».

Оцінюючи тексти вправ, подані у підручниках з української мови, програмовий матеріал з української літератури чи будь-який мистецький твір або історичну ситуацію, учень має дати оцінку подіям (фактам, явищам), про які він довідався. Оцінка є лакмусом ідентифікації себе як особистості. Вона базується на здобутих і засвоєних знаннях, набутих навичках і сформованих вміннях, а також на спроможності донести свою думку (переконання, погляди, позицію) до інших. Отже, оцінку слід розглядати як ключовий механізм (інструмент) соціалізації особистості, що є запорукою подальшого розвитку й становлення особистості. Якою б не була оцінка будь-чого (навіть самого себе загалом, своїх можливостей чи специфічних рис характеру тощо), без осмислення її іншими суб'єктами взаємодії, аналізу продукту (результату, зворотної реакції) переосмислення чогось свого (думок, переконань, поглядів, позицій) іншими людьми подальший розвиток і становлення унеможливаються. Щоб це успішно реалізувалося, учитель має вдаватися до методу ведення дискурсу. Тож учитель як основний суб'єкт і носій суспільно важливих цінностей має спрямовувати учнів на усвідомлення таких норм поведінки, які мають

бути закладені в основу формування громадянина [3].

Тож риторична діяльність як така є своєрідним тренінгом умінь і навичок, який сприяє соціалізації учнів старшої школи. Соціалізацію ми розглядаємо як «історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні певному суспільству [5, 5], передбачуваним результатом чого є «активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у своїй діяльності та спілкуванні. Соціалізація може відбуватися як в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування вихованця, так і в умовах стихійного впливу на особистість [Там само]».

Отже, формування у старшокласників ціннісних орієнтацій є актуальним, а інструментом розв'язання цієї проблеми має стати риторика.

Результати констатувальних зрізів довели, що учні черпають знання з риторики саме в шкільному середовищі (а не в колі сім'ї, не в мережі Інтернет, і навіть не на підготовчих курсах до вступу до ВНЗ (57,2% старшокласників відвідують відповідні курси).

Якщо учні правильно навчаться використовувати риторику це сприятиме не лише вмінню спілкуватися, а й дасть змогу протистояти мовній агресії, демагогії, маніпулюванню свідомістю. Для того щоб учні могли ефективно засвоїти правила риторики, до змісту сучасних підручників слід добирати цікаві тексти і на їх основі розробляти риторичні завдання, вправи (первинний аналіз тексту; редагування і реферування тексту; переклад тексту або його реферованого варіанта; переконструювання і трансформування тексту зі спробою довести протилежне тощо).

Схема самостійної (у класі) або домашньої роботи з текстом:

1) визначити тему; проаналізувати риторичний текст з погляду його особливостей, стилів і законів, за якими він побудований; поставити запитання до тексту і відповіді на них;

2) визначити позицію автора; виокремити його аргументи; реферувати текст (зменшити обсяг удвічі-утричі), подати новий текст від іншої особи; скласти на його основі коротку або розширену інформацію як повідомлення у пресі, на радіо і телебаченні, в Інтернеті тощо; пояснити, чому від засобів інформації залежить те, у який спосіб слід викладати текст;

3) перекласти текст або його реферований варіант іншою мовою; проаналізувати, чому іншомовний варіант дещо видозмінює зміст;

поставити запитання до тексту і відповіді на них;

4) переконструювати текст і виявити, наскільки змістилися акценти; подати текст від іншої особи; підготувати реферований варіант тексту як одну зі складових (вступ, основна частина, висновок) гіпотетичного виступу перед класом (зібранням учнів і вчителів, незнайомою аудиторією), на батьківських зборах тощо на тему що відповідає меті тексту;

5) трансформувати текст або його реферований варіанти з метою довести протилежне до авторського (переписати текст з огляду на заперечення основної думки автора, тобто подати його зміст як антонімічний, зберігаючи авторську аргументацію (або дібрати свою); поставити запитання до нового тексту і відповіді на них; проаналізувати, чому деякі нові варіанти цілком можуть бути ймовірними, а інші є абсурдними).

Примітка. Особливості синтаксису, пунктуації тощо можна з'ясувати за реалізації будь-якої з поданих схем роботи з текстом. Текст на редагування готується вчителем окремо, залежно від того, яку тему вивчають чи закріплюють учні.

Приклад риторичного завдання, що розв'язується під час роботи у класі.

1. Прочитати текст (*спершу текст перед класом читає вчитель; у його голосі простежується байдужість, він ніби не проймається текстом.*)

2. Учитель запитує, чи цікаво учням було слухати текст? (*Усі відповіді аналізує не тільки вчитель, до цього процесу долучаються учні.*)

3. Учитель запитує, чи можна цей текст прочитати по-іншому? (*Звісно; тоді вчитель усім учням роздає картки з текстом і пропонує по черзі (по партах) прочитати вголос по одному реченню, зауважуючи, що слід не лише чітко і зрозуміло прочитати, але й емоційно*). Усі учні мають прочитати по одному реченню (*якщо в класі більше 30 учнів, то починається нове коло – з першого речення*).

4. Учитель запитує, у якому реченні автор висловив найцікавішу думку? Чому ця думка є цікавою? Кожен учень переписує собі в зошит найцікавішу думку (*вчитель зауважує, що записана ними цитата, з посиланням на її автора, може бути згодом використана під час навчальної суперечки (дискусії, полеміки чи дебатів) або під час написання ораторської промови*).

5. Якою є тема риторичного тексту?

6. Чому цей текст вважається риторичним?

7. «Три хвилини на роздуми!». До кожного

розповідного речення поставити запитання (*той, хто зачитував, хай сам і ставить запитання, а учні, яким «дісталися» запитальні й окличні речення (пересідають за одну парту, утворюючи групу редакторів), нехай відредагують/скоротять текст (одне завдання для кількох учнів), але так, щоб загальне враження від нового тексту не дуже відрізнялося від авторського; у редакторів часу стільки, скільки буде витрачено на виголошення підготовлених запитань*).

8. Один із редакторів зачитує текст. Учні обговорюють якість виконання завдання.

9. Повертаємося до авторського тексту. Учитель пропонує на основі тексту створити діалог-перекоотиполе. Якщо перший учень (речення № 1) формулює запитання, то другий (або використовує речення № 1, або № 2 (залежно від того, яке запитання сформулював перший учень) відповідає, а відповівши, формулює своє запитання для третього учня, але так, щоб діалог був зв'язним (*запитальні й окличні речення можна пропустити, та краще, коли учні, на яких припали ці речення, все таки зможуть сформулювати своє запитання або відповіді на запитання попереднього учня*).

10. Загальний підсумок. Учні діляться своїми враженнями, учитель підсумовує заняття, акцентуючи увагу учнів на тому, яке саме ціннісно-сміслові навантаження несе цей текст, чи сприяє він пізнанню себе і дійсності. Оголошує домашнє завдання.

Приклад риторичного завдання, яке треба розв'язати під час виконання домашнього завдання.

Учням пропонується обрати одну з тем (або, за погодженням з учителем, модифікувати її): «Дружба – це велика цінність» і «Добро і зло», або «Біологія (хімія, фізика) – у нас удома» і «Слова рекламної мови і мовлення – літературні шедеври сучасності».

Зміст завдання: а) визначити цінність і смисл вживаних понять (дружба, добро, зло, біологія, хімія, фізика, дім, слово, реклама, мова, мовлення, література, шедевр, сучасність); б) підготувати варіанти міні-виступів (12–15 речень) у режимі реального часу для різних категорій слухачів: своїх однокласників; науковців; учнів молодших класів; батьків (на зборах) (обрати одну з категорій слухачів); для віртуального простору (Facebook, Skype тощо) (обрати один із засобів телекомунікаційного зв'язку); у режимі запису: для місцевого (міського, районного, обласного) телебачення, для одного з відомих телеканалів країни або популярного FM-радіо (обрати один із варіантів).

Додатковими умовами-завданнями учитель регламентує творчо-пошукову діяльність кожного учня, зважаючи на його індивідуально-психологічні особливості і рівень засвоєння основного матеріалу з предмета (одному учневі вказує на важливість дотримання орфографії і пунктуації, бо оцінюватиме роботу саме за цією позицією, іншого спрямовує на широке використання різноманітних засобів мови; третьому сам пропонує комплекс варіантів і вважає, що це буде особливою проектною діяльністю учня і т.ін.).

Аналіз змісту і вибору варіантів: 1) опис процесу визначення цінності і смислу вживаних понять (посилання на знання, здобуті під час вивчення шкільних предметів; зазначення інших джерел, якими довелось скористатися); 2) опис міркувань, пов'язаних з вибором варіантів завдання, які найбільше відповідають світогляду, переконанням, можливостям і засвоєним знанням. Якщо учень і вчитель спільно склали варіантний комплекс, що учень викладає думку про те, чому він погодився на такий алгоритм або що із запропонованого учителем він замінив на інше і чому

У підручниках з літератури доцільним було б уведення такого риторичного завдання як захист (осуд) вчинків героя з точки зору юриста, психолога, з релігійного погляду. Такий підхід уможливить активне й ефективно висловлювання учнями своєї думки, сприятиме у професійному самовизначенні.

Висновки. Важливість риторичних завдань у змісті освіти старшої школи, на нашу думку, є винятковою. Відповідні завдання можуть стати ефективними в процесі формування у старшокласників ціннісних орієнтацій з огляду на особистісно орієнтований підхід і за використання інтерактивних технологій навчання як творчорозвивальних. Загалом, такий підхід під час здобуття учнями знань створюватиме настрій і викликати лише позитивне ставлення до навчання, адже почуття й настрої є своєрідним «локомотивом» психологічного контексту процесу комунікації як такої. Отже, риторичні завдання слід вважати засобом пізнання дійсності, самого себе, а також інструментом, що сприяє розвиткові ціннісних орієнтацій старшокласників.

1. Арцишевський Р.А. *Світ і людина [Текст] / Р.А. Арцишевський. – К.: Освіта, 1992. – 207 с.*

2. Березюк О.С. *Моделювання педагогічних ситуацій як засіб підготовки майбутнього вчителя до спілкування з учнями: монографія [Текст] / О.С. Березюк. – Житомир, 2003. – 174 с.*

**РИТОРИЧНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

3. Васьківська Г.О. *Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика: монографія [Текст] / Г.О. Васьківська.* – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 512 с.

4. Бех І.Д. *Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання [Текст] / І.Д. Бех.* – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

5. Коваль Л.Г. *Соціальна педагогіка / Соціальна робота: навч. посіб. [Текст] / Л.Г. Коваль, І.Д. Зверева, С.Р. Хлебнік.* – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.

6. Сухомлинський В.О. *Пам'ятайте, що немає й бути не може абстрактного учня [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 2: Сто порад учителеві.* – К. : Рад. школа, 1976. – 670 с. – 418–654 с. – С. 436–440.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2015